

their own «I». Valuable tokens-associatives for the representation of the concepts of language-people-culture, which Ivan Ohienko cites in the work «Ukrainian culture» nationality, language – great weight, language – a place of honor among the main issues). It is emphasized that Ohienko's «Language Commandments» is an element of the creation of a national-language personality, which includes native language ties and Ukrainian-language essence as an expression of mentality. Ohienko associatively interrogates the difference between vernacular and literary language on the example of the distinction between the language of the common people and the language of the intellectual.

Key words: Ivan Ohienko, lingvocultural aspect, language, culture, people, nation, linguistic consciousness.

Отримано: 03.11.2021 р.

УДК 811.161 2' 282:81' 367. 624

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.60-65

Олена Юсікова

ORCID 0000-0001-9352-2008

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу діалектології Інституту української мови НАН України*

АТРИБУТИВНА ФУНКЦІЯ ОРУДНОГО ВІДМІНКА У ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ (детермінантна позиція)

У статті з'ясовано структурно-семантичні особливості атрибутивів у формі орудного відмінка у говірках Закарпаття. У дослідженні висвітлено формально-синтаксичні особливості та семантичні вияви периферійної зони атрибутивності, зокрема атрибутивів у детермінантній позиції. Атрибутивність синтаксем орудного відмінка у детермінантній позиції визначена типовістю або повторюваністю описаних ситуацій, такі синтаксеми разом із залежними компонентами часто набувають ознак фразеологізмів. У межах атрибутивного компонента у формі орудного детермінантного виділяємо групи, серед яких: темпоральні та локативні, цільові синтаксеми, синтаксеми з причинним значенням.

Ключові слова: атрибутив, категорія ознаки, говірки Закарпаття, номінація, орудний відмінок.

У сучасному мовознавстві **актуальним** є дослідження периферійних зон функціонально-семантичної категорії атрибутивності. Атрибутивність досліджували О.С. Кубрякова [8], А.П. Грищенко [5], В.О. Горпинич [3], К.Г. Городенська [2], І.Р. Вихованець [1], Є.А. Карпіловська [7] та ін. На сучасному етапі проблематика категорії атрибутивності продовжує залишатися предметом наукових зацікавлень лінгвістів, зокрема А.П. Загнітка [6], О.В. Кульбабської [9], О.Г. Межова [10], Т.С. Слободинської [12], які розглядають категорію атрибутивності з позицій функціонально-семантичного синтаксису. За формальними атрибутивними відношеннями нерідко приховані різнотипні семантико-синтаксичні відношення. Функційна сутність атрибутива – називати ознаки, властивості предметів, дій, ситуацій об'єктивної

дійсності. Як відзначає К.Г. Городенська, на атрибутивне функціонування іменникових форм впливає характер відмінкових значень [2, с.184].

Метою нашої роботи є простеження семантико-синтаксичної функції атрибутивних синтаксем у формі орудного відмінка. Однією з домінуючих функцій орудного відмінка у межах поля атрибутивності є функція відносної атрибутивності, зокрема атрибутивної функції детермінантів. Детермінант – це другорядний член речення, який стосується всього речення загалом і не зв'язаний окремо ні з одним із його членів. Детермінанти постійно займають периферійну позицію у реченні.

Завданнями нашої роботи є: 1) встановити вихідне семантично-елементарне речення, яке лежить в основі атрибутивної синтаксеми; 2) з'ясувати функціонально-семантичне значення атрибутивної синтаксеми. Наше дослідження виконано на матеріалі українських говірок Закарпатської області¹ [4], граматична і семантична структури яких ще не вивчалися з точки зору функціонування атрибутивних одиниць, хоча, за словами Івана Огієнка: «Невичерпне джерело багатства літературної мови – це жива народна мова» [11, с.174]. Характеризуючи атрибутиви в цілому як одиниці семантико-синтаксичного рівня мови, можемо провести паралель з класифікацією ад'єктивів, запропонованою І.Р. Вихованцем, який виділив семантико-граматичні розряди: первинних (виражають якісний стан предмета) і вторинних ад'єктивів (ознака має похідний характер і формується через відношення, зокрема і до дії) [1, с.155]. У межах функційного поля атрибутивності представлені форми орудного відмінка, що репрезентують широкий спектр семантичних відношень. Атрибутивні синтаксеми орудного відмінка є вторинними синтаксемами, що є перехідними одиницями від синтаксичної до морфологічної транспозиції. Частина атрибутивних синтаксем орудного відмінка різного семантичного наповнення зберігає детермінантну позицію в реченні. Серед детермінантів атрибутивної семантики можемо виділити наступні групи синтаксем орудного відмінка: атрибутивно-темпоральні, атрибутивно-локативні, атрибутивно-цільові і атрибутивно-причинові синтаксеми. Орудний атрибутивно-темпоральний і атрибутивно-локативний є результатом синтаксичної транспозиції в адвербіальну позицію окремих реченневих структур типової, повторюваної локативної чи темпоральної семантики, наприклад: 1) атрибутивно-темпоральні: *Та й йа ходи́ла молодо́у, коли́ шко́лу к'ї́нчайеиш, ходимо́ у́ шко́лу, к'ї́нчимо́ шко́лу, іде́мо у керт*. Бг: молодо́у 'у молоді роки'; *Не гни́ло та́й то, годáми служі́ло, ше й те"не́р іс старі́х хат'и́у іс то́го дере́ва, кла́ли на ко́убані, бо не роб'ї́ли фуду́мент*. Бг: годáми 'протягом років'; *Рокáми кол'е́дуї́ут, стар'ї́ у́же л'уде́ так'ї́шо, у́ нас, у кол'áтц'ї*. Бг; *Роб'ї́ти факті́ч'но так йак йа робл'у́ рокáми, роб'ї́ти у́ б'ї́л'їотéц'ї*. Бг: рока́ми 'протягом років'; *Ці́ліми но́чами по корчма́х ходит*. Влх: ці́ліми но́чами 'довгий час ночами'; *Йа зна́йу ми роб'ї́ли, йа дити́ноу́ рості́ла крáтки* (нутрі́). Бг; *Ви розум'ї́єте крáтк'ї́ йа му́с'їла дити́ноу́ рості́ти*.

¹ Використано матеріали картотеки Словника українських говірок Закарпатської області М.А. Грицака, зберігається у відділі діалектології Інституту української мови НАН України.

Бг: дитиною 'у дитинстві'; *K'im's'a darábki val'c'ýje peréd^m sájs'in'om ta t'ívdy t'áshko robítu shory*. Дрт: перед^t sájs'in'om 'перед тим, як саджати'; *Подож.í o za kópan'om ta dújže níva бур'án'ана*: за копан'ом 'після того, як скопали; 2) атрибутивно-локативні, серед яких велика частина об'єктно-локативних синтаксем, наприклад: *Штіры нóжї, два левóры за римін'ом майу*. Трн: за римін'ом 'за ременем'; *Нас телиц'і окрémо ... пасут'*, ни міжжи корóвами. Бг: міжжи корóвами 'разом з корóвами'; *Оцé туїу закруч'ували так, а туї так ішлó за пїатóй, за пїаткóйу, мóрич'улі і так'é в'іхóдиу то, із шк'іри отак'іо, чотирикутн'і робілли* (про виготовлення постолів). Бг: за пїатóй, за пїаткóйу 'вздовж п'яти'; *Та л'удіна, по лáвиц'ех спála пón'и'd Богданом*. Бг: по лáвиц'ех 'по різних лавках'; *A pán'í молодій ужé мау за кресán'оу косі'ц'у*. Бг: за кресán'оу 'за капелюхом'; *Йак ужé р'іка замéрзне, та, р'ікóу ішли, із с:ан'мі та ў вос'кі*. Бг: р'ікóу 'вздовж річки'; *Не ўз'алám із дóму гам, та так н'а саламáта нагнала долу бéрегом, шо н'а хот'іла поламáті*. Лкп: долу бéрегом 'вниз з гори'; *Ни раз йем с'а тїми грún'ами* (горами) *вігòкала* (втомилася). Рс: грún'ами 'у горах'; *Кóй іду гурі берегом та ни годнам выдыхатис'а*. Вн: гурі берегом 'у гори'; *Та купáйуц'а но там велика такі водá, а ў нас містáми такі малén'ка така шо лиш*. Бг: містáми 'у окремих місцях'; *Горі селом, дулу селом, бігала кочійа, аш не буду Федорова, не буду нічійа*. ШЛ: горі селом, дулу селом 'туди-сюди по селу'; *Йа ни знайу городáми йак іде, но сéлами*. Бг: городáми 'у містах'; *Ц'і чéхи йак'і прац'увáли за граніц'ами так'і, так вони ўс'і повертáйуц'а дóма*. Бг: за граніц'ами 'за кордоном'; *Йе та де, у туїу, недалéко в'ід с'іл'раді тáмечка гор'і цим, звором*. Бг: гор'і звором 'вгору вздовж потоку'; *Г'ікалі сарáки ўтудá, отудá гор'і, кóрч'еми та шч'е два пр'ішли та кáжут пр'ім'ит' нас спáти*. Бг: гор'і кóрч'еми 'у гори у ліс'; *Йа кажэ за воїна воїна йой...не бóло, не бóло воїни дес'св'ітáми бóло, а ў нас не бóло*. Бг: дес'св'ітáми 'далеко в інших місцевостях'; *Так водá бурліт' потóками; потóками 'у гірських річках'; Стріліц'і брóд'ат сн'ігáми за зайац'ами; сн'ігáми 'там, де снігові замети*".

Розглянемо групу синтаксем орудного відмінка з атрибутивно-цільовою семантикою у говірках Закарпаття. Синтаксему виділимо після наведення ілюстрації, бо через її детермінантний характер семантика зрозуміла із речення в цілому, наприклад: *Ходіу нын'і бердár' по селу із бérдами*. Лпч: із бérдами 'з метою продати берда до ткацьких верстатів'; *Баронкáми* (лісовими стежками) *ходіли барóни до л'іса за óлен'ами*. Рс: за óлен'ами 'щоб уполовати оленів'; *Ходіли смо за ропóу*. Бг: за ропóу 'щоб запастися ропою'; *Бóса ходіла м, за корóвами сокотіти ў л'іс*. Бг: за корóвами 'щоб пасти корів'; *Рас ул'ит'і ідут за сїрром та й несут'ійсти*. Бг: за сїрром 'щоб забрати сир'; *Прихóд'е за нéйу, ужé за молодóу, і ми туї сид'іли*. Бг: за молодóу 'про весільний обряд викупу молоді; *Абї бл'адар'і грóш'і ў кишén'у та за курвáми а ми рóбимо, йо хай би ўже в'іўмирали*. Бг: за курвáми 'до розпусних жінок'; *До тéбе прихóд'е з р'ізними питán':еми*. Бг: з р'ізними питán':еми 'з цікавістю, щоб задати питання'.

Широкий спектр семантичних відтінків має у досліджуваних говірках і група атрибутивно-причинних синтаксем орудного відмінка, наприклад: *Тот міжжи бочкáми умéр від горівки*: міжжи бочкáми 'займаючись роз-

ливом вина'; *Ти йди за вел'ін'ом свого серця*'. Рс: за вел'ін'ом свого серця 'відчуваючи потяг до чогось'; *В'ітак о́казуєт'с'а то, шо у, с під'ілом селá нач'ина́ус'е распа́дати штат, у с'іл'ра́д'і*. Бг: с під'ілом села 'тому, що поділили село'; *Не зна́ти чим то́то на́руши́ли ци ті́ми ру́нками*. Бг: *ті́ми ру́нками* 'тому, що вирубували ліси'; *А ма́ма, мо́йа, уме́рла за ним, у...уме́рла, ...на... Главо́с'іки* (релігійне свято), *та так шо йа, носі́ла* (чорну хустку) *з'ід за, чолов'іком а, му́с'іла м шче, до́дати з'ід иче за ма́мою*. Бг: за чолов'іком 'пам'ять про чоловіка', за ма́мою 'пам'ять про маму'.

Загалом нами виявлена значна кількість атрибутивних синтаксем-прислівників, що виникли на основі форм орудного відмінка, наприклад: 1) атрибутивно-темпоральні: *Та пра́ўда у нас так дуже зимбу́ замерза́йе ў нас, бувáло шо, по два́ц'ет' гра́дус'іу морозу*. Бг¹; *Іа так беру́ так поті́ка, з весно́у беру́ та пос'іу, с'і́мн'е таке́, таке́ лиш нас'ін'ачко пос'іу ў апр'і́л'е аш*. Бг; 2) атрибутивно-локативні, наприклад: *А в'ітак ужé не бу́ло шо кла́сти бо, то́то..., ха́ти ма́ли вер'хо́м та, ус'е́ко бу́ло*. Бг; *А п'ід низо́м да́йут, дере́во, абі́ не згі́ло трі́шки висо́ко п'ідні́мут*. Бг. Атрибутивність синтаксем орудного відмінка у детермінантній позиції визначена типовістю або повторюваністю описаних ситуацій, такі синтаксеми разом з залежними компонентами часто набувають ознак фразеологізмів, наприклад: *На́шум сел'і́ да́ўным сві́том* *бы́ло мно́го ва́беру, кі́бьў йі́х на го́лову сба́допусти́у, та бы́ із'а дру́гого рук жы́лі з обма́ном ціло́й жы́т'а*; *Сара́кун Андрі́, йак тим да́лекі́м сві́том вандру́йе*.

Отже, можемо зробити висновок, що атрибутиви у формі орудного відмінка в досліджуваних говірках характеризують широкий спектр різноманітних дій, ситуацій і зберігають семантико-морфологічні зв'язки з вихідними словоформами, словосполученнями і реченнями. Вони можуть бути синонімічними з іменниками у інших непрямих відмінках або з дієслівними конструкціями у формі підрядних речень. **Перспективно** дослідження є повний опис атрибутивних функцій орудного відмінка у межах поля атрибутивності на матеріалі різних діалектних систем української мови.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ, 1988. 256 с.
2. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ, 1991. 192 с.
3. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. *Морфеміка. Словотвір. Морфологія*: навчальний посібник. Київ, 1999. 207 с.
4. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області / відп. ред. П.Ю. Грищенко. Вип. 1. А-Б. Київ, 2017. 380 с.
5. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ, 1978. 207 с.
6. Загнітко А.П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки: науково-аналітичне видання. Донецьк, 2014. 464 с.

¹ Список скорочень назв населених пунктів Закарпаття, матеріал з говірок яких представлено у дослідженні: Бг – Богдан Рахівського району; Рс – Росішка Рахівського району; Влх – Вільхівка Хустського району; Лпч – Липча Хустського району; Дрт – Дротинці Берегівського району; Трн – Терново Тячівського району; Вн – Вонігово Тячівського району; ШЛ – Широкий Луг Тячівського району.

7. Карпіловська Є.А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика: підручник. Донецьк, 2006. 188 с.
8. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва, 1997. 331 с.
9. Кульбабська О.В. Категорійна структура вторинної предикації: модульний курс: навчальний посібник. Чернівці, 2010. 268 с.
10. Межов О.Г. Функціональні особливості атрибутивної мінімальної синтаксичної одиниці. [В:] *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*: збірник наукових праць. Вип. 7. Київ, 2011. С. 215-219.
11. Огієнко Іван. Рідна мова. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
12. Слободинська Т. С. Категорія атрибутивності в українській мові: особливі аспекти функціональної взаємодії. Вінниця, 2014. 249 с.

References:

1. Horodenska K.H. Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts. Kyiv, 1991. 192 s.
2. Horpynych V.O. Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfonolohiia: navchalnyi posibnyk. Kyiv, 1999. 207 s.
3. Hrytsak M.A. Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti / vidp. red. P.Yu. Hrytsenko. Vyp. 1. A-B. Kyiv, 2017. 380 s.
4. Hryshchenko A.P. Prykmetnyk v ukrainskii movi. Kyiv, 1978. 207 s.
5. Karpilovska Ye.A. Vstup do prykladnoi lnhvistyky: kompiuterna lnhvistyka. Pidruchnyk. Donetsk, 2006. 188 s.
6. Kubriakova E.S. Chasty rechy s kohnytnvnoi tochyky zrenyia. Moskva, 1997. 331 s.
7. Kulbabska O.V. Katchoriina struktura vtorynnoi predykatsii: modulnyi kurs: navchalnyi posibnyk. Chernivtsi, 2010. 268 s.
8. Mezhev O.H. Funktsionalni osoblyvosti atrybutyvnoi minimalnoi syntaksychnoi odynytsi. [V:]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy*: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 7. Kyiv, 2011. S. 215-219.
9. Ohiienko Ivan. Ridna mova. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 s.
10. Slobodynska T.S. Katchoriia atrybutyvnosti v ukrainskii movi: osoblyvi aspekty funktsionalnoi vzaiemodii. Vinnytsia, 2014. 249 s.
11. Vykhoanets I.R. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti. Kyiv, 1988. 256 s.
12. Zahnitko A.P. Suchasna lnhvistyka: pohliady ta otsinky: naukovo-analitychne vydannia. Donetsk, 2014. 464 s.

The article clarifies the structural and semantic features of the attributive in the form of the instrumental case in the dialects of the Transcarpathia region. In the article is highlighting the formal syntactic features and semantic manifestations of the peripheral zone of attributiveness, namely, adverbial attributives with the semantics of the mode of action in the form of the instrumental case. The aim of our work is to trace the semantic-syntactic function of attributive syntaxes in the form of the instrumental case. One of the dominant functions of the instrumental case within the field of attributivity is the function of relative attributiveness, in particular the attributive function of determinants.

Attributiveness of syntaxes of the instrumental case in the determinant position is determined by the typicality or repetition of the described situations, such syntaxes together with the dependent components often acquire the features of phraseology. Within the attributive component in the form of the instrumental

determinant we distinguish groups, among which: temporal and locative, target characteristics, characteristics of the cause.

The instrumental attributive-temporal and attributive-locative are the result of syntactic transposition into the adverbial position of individual sentence structures of typical, repetitive locative or temporal semantics.

A group of attributive-causal syntaxes of the instrumental case also has a wide range of semantic nuances in the studied dialects.

Attributes in the form of the instrumental case in the studied dialects characterize a wide range of different actions, situations and retain semantic and morphological connections with the original word forms, phrases and sentences. They can be synonymous with nouns in other indirect cases or with verb constructions in the form of subordinate clauses. The prospect of the study is a complete description of the attributive functions of the instrumental case within the field of attribution on the material of different dialect systems of the Ukrainian language.

Key words: attributive, category of attribute, dialects of Transcarpathia, nomination, the instrumental case.

Отримано: 08.11.2021 р.